

לדרכי הפסיקה של הרא"ש

(הערות למאמרו של ד"ר אליקים ג' אלינסון, "סיני" צג (תשמ"ג), חוברת תקסט—תקע)

מאת

דוד זפרני

ד"ר אליקים ג' אלינסון הניח כעובדה נכונה, שהרא"ש העדיף את הפסיקה האשכנזית; ולפיכך חמה עליו, מדוע התעלם ממנהגים אחדים של בני אשכנז והסיק שבניגוד למסורת האשכנזית, המועדפת על ידו, לא העדיף את מנהגי אשכנז (עמ' רמ). וזאת, מכיון שעבר לספרד, ובה קבע את מושבו הקבוע, הרי דינו כמי שהלך ממקום למקום, ואין בדעתו לחזור למקומו הראשון, שעליו לנהוג כמנהג מקום שבא לשם הן לחומרא והן לקולא" (עמ' רמא).

א. הרא"ש לא העדיף את הפסיקה האשכנזית

ככל הנראה, דעת מחבר המאמר כדעת א"א אורבך¹, שכתב על ספר הפסקים, שהוא „סיכום יצירתה של יהדות צרפת ואשכנז בתחום ההלכה מזמנו של רבינו גרשום ועד ימיו”.

ושחי תשובות בדבר: א) כשליש מן החכמים, המוזכרים בספר הפסקים, הם חכמי ספרד ופרובנס²; ב) הרא"ש הסכים להלכה כחכמים ספרדיים³, ולעתים פסק כמותם בניגוד לדעתם של חכמי אשכנז וצרפת⁴, ללמדך, שאין כאן העדפה של חכמי אשכנז וצרפת, אלא עקביות ועצמאות מוחלטת בהלכה, המבוססת אך ורק על ראיות נכוחות מן התלמודים.

כך קבע את דרכו בפסק ההלכה: „והיכא שנחלקו שני גדולים בפסק הלכה, לא יאמר הדיין אפסוק כמי שארצה, ואם עשה כן זהו דין שקר. אלא אם חכם גדול הוא גמיר וסביר, ויודע להכריע כדברי האחד בראיות ברורות ונכוחות הרשות בידו”⁵.

1. בעלי התוספות, תולדותיהם חיבוריהם שיטתם, ירושלים תש"מ, ח"ב, עמ' 598.
2. ראה, מ' אלון, המשפט העברי תולדותיו מקורותיו, עקרונותיו, ירושלים תשל"ג, עמ' 1036, הע' 65; וראה עוד, עבודתי, דרכי ההוראה של הרא"ש, עמ' ה"ו; שם ריכזתי את החכמים שהובאו בפסקים.
3. אסתפק בשלוש דוגמות: בפסקי ברכות ב, יב; ובפסקי שבת א, כט, הסכים לדעת הרמב"ם. בפסקי גיטין ח, ד, הסכים לדעת רמ"ה.
4. עיין, למשל, פסקי סוכה ג, ג, שהסכים לדעת הרמב"ם בניגוד לדעת רש"י; ובפסקי כתובות ח, ג, דחה דעת ר"ת מפני דעתם של רמ"ה „ושאר גדולי הארץ הזאת” (ספרד).
5. פסקי סנהדרין ד, ו; ומאותה סיבה הוא סבור, שהוא רשאי לחלוק על פסקי הגאונים. וראה, עוד, תשובותיו, כלל מו, ב; וכלל סח, כג; שכל מעיניו: „תורתנו תורת אמת, ואין אדם רשאי להחניף בה”.

ובמקום אחר⁶ העיד על עצמו שהוא גמיר וסביר: „בעודי חי יש תורה בישראל, להביא ראיה מהמשנה וגמרא בבליית וירושלמית“.

מעשה טעות היא לייחס לרא"ש העדפה של הפסיקה האשכנזית.

ב. הרא"ש לא התעלם מן הרמב"ם

קביעת המחבר: „...העדפתו של הרא"ש למסורת האשכנזית מתבטאת לעתים בהתעלמותו המוחלטת מפסיקתו של הרמב"ם" (עמ' רלח), אין לה על מה לסמוך. אמנם, הרא"ש ביקר בחריפות רבה את „משנה תורה" של הרמב"ם⁷, והיא הנותנת שלא התעלם ממנו. הוכחת המחבר, שהרא"ש התעלם משלוש הלכות של הרמב"ם, אינה הוכחה. וכי רק משלוש הלכות התעלם ממנו? והלא התעלם ממנו מהרבה הלכות נוספות⁸. ואיני יודע, מדוע מחבר המאמר בחר דוקא בשלוש הלכות אלה. אלא כך היא דרכו של הרא"ש בכתיבת פסקיו. תחילה ריכוז את הפוסקים השייכים לסוגיא, שבה עסק, ומתוכם בחר מה להביא בפסקיו, ומה לא להביא. דברי הפוסקים, שהחליט להביאם, שימשו לו „דבק" בין חלקי הסוגיא. פעמים, העתיק דבריהם ללא חסר ויתר, ופעמים — מסר את תמצית דבריהם. בדרך כלל, הביא פוסקים, שהיה לו מה להעיר עליהם, או שהסתייע מדבריהם לפסק ההלכה. אלה, שלא נכללו בקטגוריות האמורות לא הביאם בפסקיו⁹. והרמב"ם לא יצא מכלל זה. מתוך שלוש ההלכות, שהמחבר ציין כהוכחה להתעלמותו של הרא"ש מן הרמב"ם, בדקתי הלכה אחת, ומתוכה למדתי, שהמחבר לא עמד על תופעה ידועה בפסקי הרא"ש, והיא: שאין ליחס לו את כל הכתוב בפסקיו¹⁰.

בשלושה מקומות, הרא"ש דן בהתר לאשה לברך על מצות עשה שהזמן גרמא: בפסקי קידושין א, מט; בפסקי חולין ת, כו יי ובפסקי ר"ה ד, ז י¹¹. המקום העיקרי של הלכה זו הוא, בפסקי קידושין, ושם העתיק את הדברים מתוספות עירובין צו ע"א, ד"ה דילמא; וברור שלא הרא"ש הוא שהתעלם מן הרמב"ם. בפסקי חולין, הרא"ש הביא, דרך אגב את דברי ר"ת וראיותיו, ולא דן בהם כלל. ובפסקי ר"ה, הפנה לפסקי

6. שו"ת הרא"ש, כלל נה, ט.

7. ראה, מ' אלון, לעיל (הערה 2), עמ' 1013—1017.

8. ראה, עבודתי, לעיל (הע' 2), עמ' 254—256, שם פירטתי המקומות שבהם הרא"ש הזכיר את הרמב"ם; ומוזה תלמד „שהתעלם" ממנו בהרבה מקומות.

9. על כל הענין, ראה, עבודתי, שם, עמ' 19—21; וביתר פירוט, בפרקים ג"ד. כל האמור בפנים נכון ביחסו של הרא"ש לכל הראשונים, להוציא את הרי"ף, שבו הוא נהג באופן שונה.

10. ראה, א"א אורבך, לעיל (הע' 1), עמ' 598; וראה עזר, ב"ז בנדיקט, מקורות נרמזים בספרות הראשונים, בתוך דברי הקונגרס העולמי השביעי למדעי היהדות, מחקרים בתלמוד הלכה ומדרש, ירושלים תשמ"א, עמ' 191—192.

11. מקום זה לא צויין ע"י המחבר, ראה, מאמרו, עמ' רלה, הע' 7.

12. סידרתם לפי סדר כתיבתם ע"י הרא"ש. ראה, מאמרי, פסקי הרא"ש, סדרם זמנם ויחסם לתשובותיו ולתוספותיו, בתוך דיני ישראל, כרך י, (בדפוס); וכו, פרק א, בעבודתי לעיל (הע' 2).

קידושין, ולפיכך לא חזר על כל דברי התוספות. גם קביעה אחרת של מחבר המאמר: „שספר משנה תורה של הרמב"ם היה פרוס לפני הרא"ש בעת כתיבת הפסקים כשישב בעיר טולידו" ¹³, אין לה סמך בספרות הרא"ש. וז"ל הרא"ש בתשובה, כלל א, ח ¹⁴: „וכאשר פסק בס"ה ¹⁵, כן פסק ר"מ בספרו ¹⁶, ואין בידי ספרו לכתוב לשונו". כבר הוכחתי במק"א ¹⁷, שהרא"ש כתב את תשובותיו באותו משך זמן, שעסק בכתיבת הפסקים. יתכן, שבשל סיבה כלשהיא, לא היה לפניו „משנה תורה", בעת כתיבת אותה תשובה. אולם, אין ספק בלבי, שספר „משנה תורה" היה בספרייתו ¹⁸; ברם, לא היה פרוס לפניו בעת כתיבת הפסקים.

ג. האם הרא"ש התעלם ממנהגי בני אשכנז?

¹⁹בית הלל

דבריו המפורשים של הרא"ש, בתשובתו, כלל נה, י: „... וכן אמרי' בירושלמי ¹⁹ במקום שההלכה רופפת בידך הלך אחר המנהג, פי' אם יש רפיון בהלכה שאין ברור לך כמי נפסקה ההלכה וראית שנוהגין, הלך אחר המנהג, דיש לתלות שנראה לגדולים שהנהיגו המנהג שהלכה כן. אבל במקום שאין רפיון בהלכה אין לך לילך אחר המנהג שהוא כנגד ההלכה"; אינם מותירים ספק, שלא התעלם ממנהגי אשכנז. בדוק ותמצא, שכל המנהגים שהביא המחבר, כהוכחה שהרא"ש התעלם ממנהגי אשכנז, הם בניגוד להלכה, ולפיכך הרא"ש לא הביאם. ועוד זאת, ארבעה מנהגים מתוך החמישה, שציין המחבר, הם לחומרא. ודעת הרא"ש, בכגון זה: „כל שכן שלא יורה אדם להתמיר מדעתו, אם לא שיביא ראיות ברורות מן הש"ס" ²⁰. לפיכך, הרא"ש לא הסכים עם מנהגים לחומרא שאין להם ראיה ברורה מן הש"ס. יתירה מזאת, למנהגים הנ"ל יש ראיה מן הש"ס לא להתמיר ²¹, והיות שהוא פסק כסוגית הש"ס, מה טעם, איפוא, להזכירם. אשר למנהג החמישי, הגבלת „שהשמחה במעונו" לשבעת ימי המשתה; המחבר עצמו ציין, שדין התלמוד הוא לאומרו במשך השנה, וכך פסק הרא"ש. ומאחר, שאין סמך למנהג מן הש"ס, מדוע ידחה המנהג תלמוד ערוך.

13. עמ' רלה; המחבר, שם, בהע' 8, הסתמך על עבודתי, בעמ' 9. ככל הנראה, כוונתו רק לעובדה, שהפסקים נכתבו בעיר טולידו, כי בשום מקום בעבודתי, לא כתבתי שספר „משנה תורה" היה פרוס לפני הרא"ש. כתבתי זאת על ספר הלכות הרי"ף בלבד; ואת זאת הוכחתי, שם, בפרק ה.

14. השווה, כלל פה, י.

15. סמ"ג, ויניציא ש"ז, ד"צ ת"א, (חש"ד), עשין סב, קס, טור ד.

16. הלכות מכירה, כט, יג; הענין בקטן שהגדיל, שמקחו מקח וממכרו ממכר ומתנתו מתנה במטלטלין אבל לא במקרקעין. יש לציין, שבכל המקומות, שבהם דן הרא"ש בפסקיו בענין זה, לא הזכיר את הרמב"ם. עיין, פסקי כתובות, ו, כג; פסקי גיטין ה, יט ופסקי כ"ב ט, לג-לד.

17. במאמרי, לעיל (הערה 12).

18. ראה, הע' 13.

19. פאה פ"ז ה"ה (כ ע"ג); מע"ש פ"ה ה"ב (נו ע"ב); יבמות פ"ז ה"ג (ח ע"א).

20. פסקי נידה, י, ג; והשווה, שו"ת הרא"ש כלל ב, יז.

21. ראה, מאמר המחבר, שהביא את פסק הרא"ש בכל מנהג.

ד. האם הרא"ש קיבל על עצמו את מנהגי ספרד?

הדיון בשאלה הזאת, מביא אותנו לבירור יחסו של הרא"ש אל מנהגי ספרד²². הנה הרא"ש בפסקיו הזכיר רק שלושה מנהגי ספרד²³ ולא חווה דעתו עליהם. לעומת זאת בתשובותיו, הרבה להביא מנהגי ספרד, ואף הביע דעתו עליהם. כפי שעולה מתשובותיו, ניתן לחלק את יחסו למנהגי ספרד כדלהלן:

1. מנהגי ספרד שלא העיר עליהם, וככל הנראה הסכים איתם.
2. מנהגי ספרד שלדעתו מן הראוי לבטלם, אולם כיון שמצא להם סמך בדברי ראשונים לא ביטלם.

3. מנהגי ספרד שלדעתו מן הראוי לבטלם, אולם כיון שפשט המנהג ומצא להם סברה לקיימם, לא ביטלם.

4. מנהגי ספרד ששינה אותם, כי לדעתו הם נגד ההלכה.

1. יחס הרא"ש לסוג זה של מנהגי ספרד, אנו מוצאים בשתי תשובות, באחת הביע הסכמה מפורשת למנהג, ובשניה ההסכמה היא במרומז.

א. הרא"ש נשאל על ראובן שנתחייב, בקנין סכום מעות לאשתו, או לכל מי שיוציא שטר זה, ומתו ראובן ואשתו, ועכשיו יוצא השטר מיד שמעון... "האם יכול שמעון לגבות את השטר מן הירוש. ותשובתו²⁴: "הוי ידע כי נהגו בכאן, בטוליטולה, אע"פ שכותבין בשטרות או למוציא שטר זה יהודי או כותי, שאין מוציא השטר גובה בלא הרשאה או כתיבה אי מסירה שיעשה לו המלוה, וכן מסתבר... זו היא סברה למנהג שנוהגין פה".

ב. בענין אחר, נשאל הרא"ש²⁵: "היודע לחתום ואינו יודע לקרות, אם יוכל לחתום בכתובה". ותשובתו: "דבר זה תלוי במנהג, כי בארצנו (אשכנז) רגילין להחתים בכתובה אנשים הרבה לכבוד קרובים ורחוקים, ושני עדים כשרים חותמין בראש השיטה... ורואה אני בכאן (ספרד) שמדקדקין שלא לחתום על הכתובה אלא הראויין להעיד". ולמנהג זה הביא ראיה. משמע שהסכים לו.

2. לא נמצא בשום מקום בספרות הרא"ש, שבידינו, כיצד הוא בעצמו נהג במנהגים מסוג זה. אולם, אם נלמד סתום מן המפורש, רשאים אנו להסיק, כיון שמנהגים אלה, לדעתו, אינם כהלכה, אף שמצא להם סמך בדברי ראשונים, לא נהג בהם. ויש מנהגים שבמרומז אמר לנו, שלא נהג כמנהג ספרד.

א. בענין טלית של פשתן, כתב הרא"ש בתשובה²⁶: "ואני בבואי לארץ הזאת, ראיתי שכולם לובשים טלית של פשתן, ואמר לי לבי אם תאסור להם טלית של פשתן תבטל מהם מצות ציצית, כי אינם נמצאים כל כך טליתות של צמר בארץ הזאת. ואמרתי הנח להם כי נתלים באילן גדול הרב אלפסי²⁷ שמתירו... כל זה דקדקתי שלא לאסור

22. ראה, מאמר המחבר, עמ' רמב—רמז; וראה, עבודתי, לעיל (הע' 2), עמ' 167-168; כאן מיינתי את המנהגים, כדי ללמוד על יחס הרא"ש אליהם.

23. ראה, מאמר המחבר, עמ' רמז, הע' 67.

24. שו"ת הרא"ש, כלל סת, ו.

25. שם, כלל לו, א.

26. שם, כלל ב, ח; והשווה, הל"ק, הלכות ציצית, סוס"י יו.

27. הל"ק, הלכות ציצית, ד' ראם, יד ע"א, סוף רמז רעג.

לבני הארץ הזאת טלית של פשתן". מכאן, שרק לבני "הארץ הזאת" כלומר, ספרד, לא אסר; אבל לעצמו יתכן שאסר, שאם לא תאמר כן, לשם מה טרח לכתוב: "כל זה דקדקתי שלא לאסור לבני הארץ הזאת" וכו'.

ב. בענין כיבוד הבית בשבת, כתב הרא"ש בתשובה 28: "דע כי נוהגין בו איסור באשכנז ובצרפת; ובארץ הזאת סומכין על דברי הרי"ף ז"ל 20 שהתירו. ולא מלאני לבי לאסרו, כי לא היו שומעין לי. ומאחר שנתליון באילן גדול למה אעשה אותן מזידין".

גם בענין זה, נראה שלא נהג כמנהג בני ספרד, שהסתמכו על הרי"ף. הן לפי דבריו, לא אסר להם, כדי שלא לעשותם מזידים, ואיך הוא יזיד בעצמו. ועוד, בפסקיו 30 העלה להלכה: "אלא ודאי לכ"ע כיבוד אסור"; וסביר להניח, כי הלכה שלדעתו היא אליבא דכ"ע, לא יניחנה וילך אחר מנהג, המסתמך על דעת יחיד.

3. לסוג זה של מנהגי ספרד, מצאתי לפי שעה רק מנהג אחד, והוא בענין שמיטת כספים בזמן הזה. וז"ל הרא"ש בתשובה 31: "על אשר שאלת שרגילין בארץ הזאת להוציא שטרות שעברו עליהם ששים ושבעים שנה, ובית דין מגבין בהם אותם ואין חוששין לשמטת כספים... הוי יודע, שתמהתי על זה מיום באתי לארץ הזאת, וצוחתי כי כרוכיא וליכא דמשגח בי... ואפשר שסמכו מתחלה על זה שרוצים לומר שיש בכלל תנאי זה... הילכך מיום בואי לכאן איני דן שלא תשמט שביעית וגם איני סותר מנהגם אלא מניחם לדון כמנהגם".

הרי מפורש, שלא נהג כמנהגם.

4. בראיות דלהלן יוכת, לא רק שהרא"ש לא קיבל את מנהגי ספרד, אלא כפה את דעתו על בני קשטיליא. בשני ענינים שינו בני קשטיליא את מנהגם, ונהגו כדעת רבם. בענין אחד, מצויה בידינו עדות לא מספרות הרא"ש; ובענין השני — עדות מפורשת בתשובותיו. הראשון הוא בהנחת תפילין בחוה"מ 32. הרשב"א בתשובותיו 38 כתב: "ולענין הנחת תפילין בחולו של מועד ששאלת מה דעתי, אני סבור שאין מניחין... וכן אנו נוהגין". מכאן ראייה שבברצלונה, מקום מושבו של הרשב"א, לא הניחו תפילין בחוה"מ. ואולי, לא רק בברצלונה נהגו כך, כי רבנו מנחם המאירי כתב 34. "בספרד נהגו שלא להניח", ומשמע כל ספרד.

28. שו"ת הרא"ש, כלל כב, טו.

29. שבת, ד' ראם, מח ע"א.

30. שבת, י, סוס"י ג; ועיין ק"נ, אות פ.

31. כלל עז, ד; והשווה שם, ב; וכן כלל סד, סוס"י ד; אולם, הרשב"א בתשובותיו, ת"א

תשל"ג, ח"ג, לב, כתב: "כאן ובכל גלילותינו שמיטת כספים נוהגת". הרשב"א חי

בברצלונה, והרא"ש בקשטיליא, ושם היו מנהגים שונים בשתי ארצות אלו.

32. עניין הנחת תפילין בחוה"מ נדון בהרחבה במאמרו של י' כץ, תפילין של חול המועד —

חילוקי דעות ומחלוקות ציבוריות בהשפעת הקבלה, בתוך דברי הקונגרס העולמי השביעי

למדעי היהדות, מחקרים בתלמוד, הלכה ומדרש, ירושלים תשמ"א, עמ' 191—213;

לעניינו, ראה, עמ' 191—192.

33. תשובות הרשב"א, ח"א, ס"י תרץ.

34. בית הבחירה, מועד קטן, לדף יח ע"ב.

אולם, מנהג הרא"ש: „ותפילין אני מניח בחול המועד בברכה“³⁵. ולא הזכיר את מנהג ספרד. יתכן לומר, „אני מניח“ ולא בני קהילתי; ויתכן — הרי הוא כאומר לשואל, אם אני מניח, גם אתה תניח כי מעשה רב.

ומנין לנו שבני ספרד שינו מנהגם ונהגו כדעת הרא"ש? על כך יעידו דבריו של ר' יוסף קארו³⁶: „ועכשיו נהגו כל בני ספרד שלא להניחם בח"ה. ושמעתי שמקדם היו מניחים אותם בח"ה כדברי הרא"ש“.

הענין השני הוא כפיית הבעל לתת גט במאמר האשה, שאינה חפצה בו³⁷. חכמי אשכנז וחכמי ספרד נחלקו בענין זה³⁸. הרא"ש הכריע להלכה כחכמי אשכנז³⁹. לפיכך כתב בתשובתו⁴⁰: „ומיום בואי לארץ הזאת, מנעתים בכל ארץ קשטיליא שלא לכוף שום אדם לגרש במאמר האשה, שאינה חפצה בו“.

35. שו"ת הרא"ש, כלל כג, ט; והשווה שם, ג.

36. בית יוסף על הטור, סי' לא, ד"ה וחולו של מועד; והשווה כסף משנה, הל' תפילין פ"ד ה"י, סד"ה זמן; והשווה, תשובת ר' יצחק קארו, הובאה במאמרו של י' כץ, לעיל (הע' 32), עמ' 191, הע' 4.

37. ראה ז' ורהפטיג, כפיית גט להלכה ולמעשה, בתוך שנתון המשפט העברי, ג"ד, ירושלים תשל"ו—תשל"ז, עמ' 182, 191.

38. עיין פסקי כתובות, ה, לד"ה; והשווה שו"ת הרא"ש, כלל מג, ח.

39. כלל מג, ט.